

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СУФІКСІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ В ПОЕЗІЇ Д. ПАВЛИЧКА

Проблема оцінного зображення дійсності постійно перебуває в полі зору мовознавців. Оцінка розглядається як засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу (Ю. Апресян, Л. Мацько), як елемент ідіостилю письменника (Н. Арутюнова, В. Гак, Т. Космеда, Н. Сологуб), як складник семантики слова (В. Грещук, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Озерова, О. Селіванова) тощо.

Для вияву найтонших людських почуттів, емотивних оцінок та їхнього вербального вираження українська мова має винятково багату систему словотворчих засобів – формальних (передусім суфіксальних) показників експресивності [2, 222]. Таким чином, у дериватології оцінка асоціюється з афіксами, що мають оцінне значення. Категорію оцінки на словотвірному рівні вивчали такі мовознавці, як І. Ковалик, Л. Родніна, Т. Черторизька, К. Городенська, О. Шевчук, К. Ленець, В. Товстенко, С. Каленюк, Л. Леганькова, О. Ситенко та ін. На думку О. Єфимова, “оцінність – це основа експресії суб'єктивних суфіксів” [5, 328]. Саме суфікси суб'єктивної оцінки у складі лексем здатні нести в собі, крім основної, додаткову інформацію про пізнавально-оцінне ставлення до фактів дійсності. У мовознавчих працях розрізняються дві протилежні за експресивно-стилістичним забарвленням групи суфіксів суб'єктивної оцінки з демінутивним й аугментативним значенням.

Для української мови вживання демінутивних суфіксів є досить показовим явищем, що зумовлюється не тільки лінгвістичними особливостями мови, а й особливостями національно-психологічного складу її носіїв, зокрема такими домінантними рисами українців, як емоційність, ніжність ліризм.

Мета нашої розвідки – з'ясувати стилістичні функції суфіксів суб'єктивної оцінки у поезії Д. Павличка.

“Лексикон Павличкових творів, за спостереженнями С. Єрмоленко, – це рухлива, динамічна система з виразними уподобаннями в словотворенні, слововживанні, з своєрідною акцентуаційною практикою <...>” [4, 9]. Значне місце з-поміж експресивних словотворчих засобів у поезії посідають суфікси, що передають різні вияви суб'єктивної оцінки.

У поезії Д. Павличка більшість демінутивних суфіксів зосереджена в іменниках. Це демінутиви з суфіксами: -к-а (*зірничка* (I, 72), *пшеничка* (I, 169), *смерічка* (I, 62) та ін.), -ок (*пішачок* (II, 448), *піджачок* (I, 387), *панок* (I, 53) та ін.), -ик (*китарик* (I, 58), *гномик* (I, 388), *вожник* (I, 44) та ін.), -очк-а (*ниточка* (II, 288), *дитиночка* (I, 84), *шапочка* (I, 62) та ін.), -ечк- (*сорочечка* (I, 187), *батечко* (II, 67) та ін.), -ячк-о (*створіннячко* (I, 149), *здоров'ячко* (I, 65), *платтячко* (II, 511) та ін.), -ц-е (*крильце* (II, 265), *сільце* (I, 376), *зеренце* (II, 501) та ін.), -ець (*вітрець* (II, 501),

ґрунтець (I, 68) та ін.), -ун-я (*сеструня* (II, 171), *красуня* (I, 148), *Грицуня* (I, 69) та ін.), -усь- (*матуся* (I, 85) *дідусь* (I, 57) та ін.), -ен-я (*зайчєня* (II, 503), *сніженя* (I, 354), *панєня* (I, 47) та ін.), -ат-а (*цїсарята* (I, 436), *королята* (I, 55), *хлоп'ята* (I, 163) та ін.), -еньк- (*лелеченьки* (I, 329), *криниченька* (I, 115), *водиченька* (I, 115) та ін.), -оньк- (*левонько* (II, 511), *крилоньки* (I, 329) та ін.), -иц-я (*землиця* (I, 67)) тощо.

Найчастіше поет використовує лексеми з демінутивними суфіксами для передачі позитивної суб'єктивної оцінки. Такі утворення набувають відтінків пестливості, голубливості, замилювання, створюють ліричну атмосферу оповіді: *Дівчино, дівчино, де твої крильця? Небо весняне в сяйві іскриться. Чи не пора нам летіти, маленька, В ярїй пшениці шукати гнізденька* (II, 265).

Суфікс -ун-я, за допомогою якого утворено зменшено-пестливу форму від імені *Гриць*, надає забарвлення ніжності, пестливості, прихильності, навіть повернення в дитинство: *От і спінула: того ж таки року / Ти народився, Грицуню* (I, 69).

Зменшено-пестливі суфікси Д. Павличко поєднує з основами слів, від яких, здавалося б, неможливо утворити слова з відтінком пестливості, внаслідок чого постають такі оригінальні новотвори, як *одежинятко* (I, 169), *вітренята* (I, 135), *штанята* (I, 47), *вербенятко* (II, 188) тощо. Як відзначає С. Єрмоленко, "естетичний зміст подібних слів поет розкриває у виразних поетичних образах" [4, 7]. Як-от: *Ой прийди до мене на кохання, В тебе губи – перестиглі вишні, В тебе очі – голубе світання, В тебе руки – вітренята ніжні* (I, 135).

Демінутивні суфікси в поезії Д. Павличка можуть поєднувати значення об'єктивної зменшеності зі значенням суб'єктивної оцінки: *Та нові листочки щороку Дубок навесні розпускав, А вітер берізку високу Йому на плече нахилив* (I, 127). Проте частіше вони передають лише суб'єктивну оцінку безвідносно до об'єктивного значення. А в окремих випадках демінутивні утворення взагалі не пов'язані з реальними об'єктами, вони є відображенням метафоричного мислення автора. Наприклад, у вірші "Я тільки раз, єдиний раз любив..." любов уособлюється в поетичному образі квітки, що виражається демінутивом пелюсточки: *Бо не для мене був той пишний цвіт, Обсипались на інших пелюсточки <...>* (I, 130).

Одним із традиційних аспектів використання зменшено-пестливих суфіксів є застосування їх як засобу стилізації під народнопоетичну творчість. Стилізація під народну творчість, за словами Л. Дідківської та Л. Родніної, здобула найбільше поширення в художній літературі XIX століття [3, 67]. Проте і в творчості Д. Павличка зустрічаємо цей прийом: *Ой у полі три криниченьки – Не напитися водиченьки, Не напитися, не вмитися, Тільки стати зажуритися* (I, 115).

Д. Павличко відомий також як автор творів для дітей. Саме у них маємо широке розмаїття демінутивних суфіксів та їх нагромадження з метою наближення до дитячого мовлення і їхнього світосприйняття. Наприклад, у віршику "Птиця": – Я ж лагідно тебе тримаю, пташко, В своїх руках, *легеньких*, як *вітрець*. Хіба неволя це? Хіба це важко – Від мене взяти кілька *зеренець*? (II, 501).

Особливої ліричності оповіді поет досягає, нагромаджуючи однокореневі слова із зменшено-пестливими суфіксами, вжитими у словах в порядку зростання експресії: *Сніг на віях. Правда і брехня. Мить, що потім мрією стає. Сніг, **сніжок, сніжечок, сніження, сніженнятко, сніженняточко** моє* (I, 354). Ці експресивні викликають почуття симпатії, лагідності.

Утворення з демінутивними суфіксами здатні набувати забарвлення презирства, зневаги, осуду, іронії, сарказму тощо, тобто служити для вираження негативної суб'єктивної оцінки: *Це таке **створіннячко**, Що своє Пролива **сумліннячко**, Якщо є* (I, 149). Такі відтінки досить часто створюються за певних контекстуальних умов і залежать від семантики твірної основи [7, 121]. Наприклад, з допомогою суфікса -ц (є) створюється іронічне забарвлення: *Гладить задоволено Бюргер **черевце**: Лікарем дозволено Споживать **пивце*** (I, 143).

Демінутивні суфікси можуть виступати засобом насмішки, як-от: *Кум – кумі, кума – кумі, Аж одна **кумася**, Як почула про таке, Мало не стеклася* (II, 475).

В. Лесик відзначає, що Д. Павличко – “добрий майстер ущипливого гумору і гнівної сатири, у його глузливих і викривальних поезіях звучать вражаючі почуття огиди й ненависті до наших ідейних недругів” [8, 118]. Подекуди демінутиви слугують засобом гнівного, осудливого викриття суспільних явищ. Наприклад: *Отруйні зуби кобри, Облудливі **слівця** / За Україну-**неньку** Умерти він бажа, Та в серце їй **тихенько** Встромив би сам ножа* (I, 110).

Негативно-зневажливе значення слів із зменшено-пестливими суфіксами може формуватися також ідейним спрямуванням твору: *У варті біля нього став і ти, Як біля сонця чорний гніт ліхтарні. Ти **віршики** пописував бездарні І геніальні наклепи-листи* (II, 70).

Особливо виразних експресивних відтінків Д. Павличко досягає, приєднуючи демінутивні суфікси до основ різноманітного семантичного наповнення. Так, вживаючи аналізовані суфікси з назвами посад, професій, він досягає іронічного, зневажливого забарвлення: *поетеня* (I, 270), *цісарята* (I, 436), *королята* (I, 55). Наприклад: *Пихаті польські **королята** Вломилися у левів дім* (I, 55).

Яскравого іронічного відтінку автор досягає шляхом приєднання демінутивного суфікса до слів з негативним лайливим значенням: *Золото вже в короля, Плаче **скупердячко**. Та оленя у лісах Упіймати важко* (II, 477).

Суфікс -ен-я, який використовується для творення іменників-назв недорослих тварин, приєднаний до основи іменника дід, створює гумористичний ефект. Це спостерігаємо у “Притчі про Смерть”, де Смерть звертається до діда з такими словами: – *Го, кладеш ти, мов юнак, – Не валки, а гори. Що то значить – **діденя** Молоде та скорє* (I, 370).

Досить часто до іменника зі зменшувальним значенням Д. Павличко додає прикметник-демінутив з метою підкреслення суб'єктивної оцінки. Наприклад, позитивної: *У **киптариках біленьких** Школярі ідуть зі школи, Діти йдуть мені назустріч, Кажуть “добрий день” мені* (I, 58). Або для увиразнення іронії: *“Гуманісти” випити б могли За **дівчаток веселеньких** ще й смоли* (I, 149).

Демінутиви-прикметники представлені в поезії Д. Павличка лише трьома суфіксами: -еньк-ий (*легенькі* (II, 501), *русявеньке* (II, 260), *старенька* (I, 47) та ін.), -есеньк-ий (*молодесенька* (II, 432), *тонесенька* (II, 111) та ін.) та -ісіньк-ий (*звичайнісінький* (II, 461)). Усі ці суфікси, поєднуючись із твірною основою, надають похідному відтінок позитивної зменшеності, ніжності, ласкавого ставлення з боку мовця.

Демінутивні форми інфінітива, як неодноразово відзначали мовознавці, є специфічною особливістю української мови. Традиційно до власне дієслівних зменшувально-пестливих суфіксів відносять -ки, -оньки, -очки, -унечки, -усі, -ці. Дослідник цього питання В. Чернецький, проаналізувавши величезний фактичний (у тому числі й діалектний) матеріал, додає до названих суфікси -онькати, -унці, -ойки, -ічки, -ікати, -уляти, -усеньки та інші. Найчастіше демінутивні форми інфінітива утворюються від дієслів на позначення фізіологічних і психічних процесів і характерні для мови дітей або звертання старших до них [12, 42].

У поезії Д. Павличка зустрічаємо лише два демінутивних дієслівних суфікси – -ки у слові *їстки* (II, 524) та -оньки у слові *спатоньки* (II, 494). Поет вживає їх у творах для дітей для підкреслення пестливості й ніжності розповіді, з метою наблизитися до мовлення дитини, наприклад, у віршику “Заєць”: *А коли настане ніч, Спатоньки вкладається – Одне вухо стеле він, Другим накривається* (II, 494).

Утворення з демінутивними суфіксами часто виступають невід’ємним складником різноманітних стилістичних фігур – порівнянь, епітетів, перифраз тощо. Наприклад: *Де ж бо ти так забарилася, весно?! Молодесенька моя чепурунка, Чи не готова ще стрічка зелена <...>* (II, 432). Або: *Сріблиться дощ в тоненькому тумані, Як ниточка в прозорім полотні. А сонце по його блискучій грані Тече і душу сповнює мені* (II, 288).

Для поезії Д. Павличка характерне також використання дериватів із суфіксами зі значенням збільшеності. Значення об’єктивної збільшеності у таких утвореннях невіддільне від оцінного значення. В. Чабаненко зазначає, що “конотація згрубілості й конотація збільшеності в афективних утвореннях існують нероздільно навіть у тих випадках, коли вказується на великий розмір, надмірний вияв ознаки” [11, II, 16].

У поезії іменники-аугментативи представлені таким суфіксами: -ище (*юрмище* (II, 33), *псище* (I, 228), *вужище* (I, 232), -иськ-о (*страховисько* (I, 143), *вітрисько* (II, 433), *бідачисько* (II, 339), -уг-а (-юг-а) (*дідуга* (I, 369), *катюга* (I, 110), *дротюги* (II, 479), -яг-а (*бродяга* (II, 85), *коняга* (II, 408), -юк-а (*падлюка* (I, 69), *звірюки* (I, 362), *коренюка* (I, 205), -ак (*парубчак* (I, 375), *хитрак* (II, 23), *прошак* (I, 378), -як (*мертвяк* (I, 433), *підляк* (II, 422), -ун (*брехун* (II, 528), *хитрун* (I, 68), -яра (*котяра* (II, 520)), -изн-а (*пустизна* (II, 339), *трутизна* (II, 71), -уган (*вітруган* (II, 503), *дідуган* (I, 346) тощо. Найчастіше трапляються утворення з суфіксом -ище, для якого характерне збільшено-оцінне значення з відтінком відрази, осуду, наприклад: *І вийшов Гус на стрімке кострище. І вужищем прип’яли до стовпа* (I, 232); *Франко читає “Мойсея”. Пустеля. Юрмище заздрісних, злих*

самолюбів <...> (II, 33). З метою підкреслення експресії осуду поет разом з іменником, що має негативне забарвлення, вживає прикметник з таким же значенням: *Не раз я був, як та підпряга; Зі мною йшов собі коняга Хитрющий – я тягнув за двох, Він брав за двох медалі й блага* (II, 408).

За допомогою суфікса -юг-а поет підкреслює не тільки великий розмір, але й передає відтінок співчуття: *А між ними в шість рядів – Дротюги (= товсті дроти) колючі* (II, 479).

Основною сферою застосування іменникових збільшено-згрубілих суфіксів, за словами В. Чабаненка, є емоційно-оцінні назви осіб [11, II, 15]. Як відзначає Л. Жаркова, ці назви виконують одразу декілька функцій: називають явище, характеризують його з позитивного чи негативного боку і відбивають ставлення мовця до нього [6, 79]. У поезії Д. Павличка назви осіб, утворені за допомогою збільшено-згрубілих суфіксів, є досить поширеними. У більшості випадків вони містять негативну суб'єктивну оцінку. Як-от: *Мені синцями спише тіло (Так фірман бив мене, підляк) І досі тямлю, як боліло, Неначе є на серці знак <...>* (I, 162).

В окремих випадках оцінні назви осіб мають відтінок фамільярної зневажливості: *Пан Яблонський? В сіно заліз? Хлопці, панягу взяти у ліс!* (I, 362).

Згрубіле і зневажливе забарвлення дериватів з відповідними суфіксами іноді пов'язане з лексичним значенням слова: *О рідне слово, хто без тебе я? Німий жебрак, старцюючий бродяга, Мертвяк, оброслий плиттям саркофага, Прах, купа жалюгідного рам'я* (II, 85).

Значно рідше суфіксація згрубілості-збільшеності вживається з метою підкреслення прихильності, співчуття: *Вертольоти ходять низько – Видно темний, хом'ячий світ. На пустизні верблюд-бідачисько Випасає колючий дріт* (II, 339).

У прикметниках та дієприкметниках, за нашими спостереженнями, поет використовує лише два аугментативні суфікси: -езн-ий (*зрубезна* (II, 383), *довжезні* (II, 157), *товстезні* (I, 193) та ін.), -ущ-ий (*клятущі* (II, 512), *загребущі* (II, 457), *хитрющий* (II, 408), *темнюща* (I, 288), *живлюща* (I, 280) та ін.).

М. Пилинський відзначає, що прикметникові аугментативні суфікси "поєднують значення великої інтенсивності ознаки з її позитивною або негативною оцінкою" [10, 318]. Ця тенденція простежується й у поезії Д. Павличка, де аналізовані утворення часто передають об'єктивне значення збільшеності, міри вияву ознаки.

Усі виявлені нами прикметники та дієприкметники з аугментативними суфіксами позначені негативною оцінкою, відтінками згрубілості, зневаги. Наприклад: *Життя подібне до книжок: одна Грубезна та порожня і дурна, А та, тонка, – мов сонце. Та бува Все навпаки. Чому? Ніхто не зна* (II, 383). Більшість із них безпосередньо пов'язані з об'єктивною семантикою збільшеності. Проте трапляються деривати із суфіксом -ущ-ий (-ющ-ий), не пов'язані з семантикою збільшеності. Як відзначає Н. Бабич, вони у мові є малопродуктивними і можуть слугувати засобом творення колориту урочистості, небуденності [1, 108]. У Д. Павличка ці суфікси позначені відтінком урочистості, за допомогою них підкреслюється велич

Тараса Шевченка: *Отче наш, Тарасе всемогутий, Що створив нас генієм своїм, На моїй землі, як правда, суцїй, Б'юцїй у неправду, наче грїм* (I, 229).

У більшості випадків аугментативні суфікси в поезії Д. Павличка приєднуються до слів з нейтральною семантикою. Проте часом забарвлення визначається головним чином семантикою твірної основи: *Та я ж ту білку проклятуцу Лише поглядити хотів!* (II, 282).

Отже, мова поезій Д. Павличка багата суфіксами, за допомогою яких автор передає найтонші відтінки почуттів, переживань, ставлення до зображуваного, оцінку. Демінутивні суфікси – це яскраві виражальні засоби, завдяки яким поет творить неповторний світ поезії. Вони, не видозмінюючи реального значення слова, несуть досить суттєву емоційну інформацію і максимально повно реалізують свій семантичний потенціал, увиразнюючи мову твору.

Література

1. Бабич Н. Практична стилістика і культура української мови : навчальний посібник / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Бойко Н. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія / Н. Бабич. – Ніжин : ТОВ Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. – 552 с.
3. Дідківська Л. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. Дідківська, Л. Родніна. – К. : Наукова думка, 1982. – 170 с.
4. Єрмоленко С. "Я слів коваль, і молот мій нелегкий..." / С. Єрмоленко // Культура слова. – К. : Наукова думка, 1989. – Вип. 36. – С. 4–9.
5. Ефимов А. Стилістика художественной речи / А. Ефимов. – М. : Издательство Московского университета, 1957. – 448 с.
6. Жаркова Л. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо-зображувальних засобів мови / Л. Жаркова // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 76–80.
7. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови / А. Коваль. – 3-тє вид., доп. і переробл. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
8. Лесик В. Естетичні обрії поета. Спостереження над лірикою Дмитра Павличка // Жовтень. – 1989. – № 9. – С. 113–119.
9. Павличко Д. Твори : у 3 т. / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 1 : поезії. – 501 с. ; Т. 2 : поезії. – 542 с.
10. Пилинський М. Стилістичні функції засобів словотвору / М. Пилинський // Сучасна українська літературна мова (Стилістика) / [за заг. ред. І. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 286–337.
11. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови : навчальний посібник. – Ч. 1. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – 214 с. ; Ч. 2. – Запоріжжя : ЗДУ, 1995. – 86 с.
12. Чернецький В. Демінутивні форми інфінітива в українській мові / В. Чернецький // Мовознавство. – 1970. – № 5. – С. 42–48.

Анотація

У статті досліджуються стилістичні функції суфіксів суб'єктивної оцінки в поезії Д. Павличка. Приділяється увага особливостям використання суфіксів зі значенням зменшеності та збільшеності у системі різних частин мови.

Ключові слова: демінутив, демінутивні суфікси, аугментативні суфікси, аугментатив, деривати, суб'єктивна оцінка.

Аннотация

В статье исследуются стилистические функции суффиксов субъективной оценки в поэзии Д. Павличко. Обращается внимание на особенности использования суффиксов со значением уменьшительности и увеличительности в системе разных частей речи.

Ключевые слова: деминутив, деминутивные суффиксы, аугментативные суффиксы, аугментатив, дериваты, субъективная оценка.

Summary

The stylistic functions of the suffixes of the subjective appraisal in D. Pavlychko's poetry was done in the article. The attention was pulled to the specifics of the usage of the suffixes with connotations of decreasing and increasing connotations in the system of different language parts.

Keywords: diminutive, diminutive suffix, augmentative suffix, augmentative, derivate, subjective appraisal.

УДК 81'373.7:821.161.2–31

Пирого Н.Г.,
кандидат педагогічних наук,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ НОВАТОРСТВО МАРІЇ МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “СОЛОДКА ДАРУСЯ”)

“Солодка Даруся” або “Драма на три життя”, як визначила жанр сама письменниця, – це українська історія 30–70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому ареалах, вражаюча, приголомшлива розповідь про безпощадні жорна історії, це данина пам'яті і нашій мові. Це книга-метафора. Бездоганний стиль, засоби художніх образів, незвичне, високопоетичне і мудре слово Марії Матіос, буковинські лексичні потоки-розтоки відкривають сторінки цієї небуденної прози. Прози, написаної такою мовою, яка примушує плакати й сміятись. Неоднозначне сприйняття мови її твору зумовлюється майстерно дібраним словесним і фразеологічним складом, новими прийомами сполучення слів. Особливу увагу привертають нові підходи до тих чи інших явищ в авторському, індивідуальному стилі. Фразеологічне новаторство Марії Матіос має пряме відношення до розвитку й збагачення мови. Її фразеологічна творчість виявляється перш за все в оновленні звичних для слова контекстів, в котрі це слово зазвичай вступає, а це тягне за собою процес смислової і стилістичної зміни. Одним із найкращих художніх засобів є трансформації фразеологізмів, “які неодмінно передбачають стилістичну мету, бо вони впливають з прагнення письменника органічно поєднати, злити воєдино з контекстом загальновідомий вираз, уточнити й деталізувати значення ФО в зв'язку з конкретною ситуацією художнього твору” [2, 10].

Дослідженням трансформацій ФО на матеріалі української фразеології займалися Г.В. Павловська, П.С. Дудик, Л.Г. Скрипник, В.А. Чабаненко, А.П. Коваль, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Д. Ужченко, А.П. Грищенко, О.Д. Пономарів та ін. Учені по-різному розглядають явище фразеологічної трансформації: як семантичні